

ARANY JÁNOS NAPJAIBÓL.

AZ ÚT VÉGE ÉS AZ ÚT ELEJE.

(1882—1835).

MEGINT elővette a dohányzacskóját, megtömte a pipáját s bodor füstöt eregetve belemélázott a mult időkbe.

— Hát hogy is volt csak? Régi dolgok ezek, egy kicsit fel kell srófolni a memóriámat. Hát mondom, nagyon bálványoztuk Csokonait, aki akkor már régen ott feküdt a Hatvan-utcai temetőben. A sírján egy kidőlt-bedőlt fejfa állott, korhadófélben, a nevét is alig lehetett elolvasni. A debreceniek bizony nem sok kegyelettel voltak szegény Vitéz iránt. Pedig az ő fiok volt, büszkélkedhetek volna rá. No, elég az hozzá, erősen benn voltunk az őszben, mikor egy esős, hűvös délután beállított hozzánk a coetusba Lugosi, a poéták publikus preceptorja, igen derék, meleg érzésű s tudományosan is igen felkészült ember; hát mondom, beállít hozzánk, a kilencesbe s aszongya: no, fiúk, tudjátok-e, mi újság? — Mi? — «Hát, aszongya, a város tekintélyesebb polgárai között mozgalom indult meg, hogy Csokonainak méltó síremléket kell állítani, ez a szégyen nem maradhat tovább a városon. Épen most jövök Péczely professzor úrtól, tőle tudom.» — «Vivát! Ez már beszéd!» — kiáltottuk s alig engedtuk nagy lelkesedésünkben Lugosit beszélni. De az a nagy lármában föltartotta a kezét s jelezte, hogy nem eddig van ám a dolog. «Most jövök Péczelytől — mondta — s a professzor úrnak az az ideája, hogy ennek a szép mozgalomnak az élére a kollégiumi ifjúságnak kellene állnia. Meg is fogalmazott mindjárt egy lelkes hangú írást, az ifjúsághoz adresszálva, ime, olvassátok,» S azzal a kis Lugosi kivett a zsebéből egy negyedrétre hajtott árkust s átadta Aranynak, aki — szinte most is látom — egész belesápadt a meghatódásba. Mindenki odarohant, mindenki látni akarta. Még Buzinkai Peti is leugrott az ágyáról és hirtelen felrántotta a csizmáját, mintha csak Péczely professzor saját személyében tisztelte volna meg szerény coetusunkat. Kicsit sötétes volt már, Arany hát az ablakhoz ment a levéllel, hogy jobban lásson. Mi többiek meg egymás hegyén-hátán állva, körülvettük, hogy necsak halljuk, de lássuk is. Hát . . . az volt a felhívó levélben csakugyan, hogy a halhatatlan költő sírján, mielőtt még felismerhetlenné tenné az idő és feledékenység, egy méltó síremlék emeltessék s a nemes ifjúság is, ki-ki tehetsége szerint, adakozzék. De az adakozás legfeljebb egy váltó forintig terjedhet, minthogy inkább az indulat és készség, mint maga az adomány összege jön tekintetbe. A pénzt a szénior fogja összegyűjteni

s Péczely fogja megőrizni, míg a dologból lesz valami. A levél végén az állt, hogy maga Péczely huszonöt váltó forintot ajánl fel a nemes célra.

— Alighogy befejezte Arany a levél felolvasását, a pillanatnyi csöndben megszólalt a kis Lugosi: «Édes barátaim — mondta — tudjátok, hogy szegény ember vagyok, de inkább koplalok, nélkülözök, mégis öt váltó forintot adok én is Csokonai síremlékére. Ti is erőltessétek meg magatokat s mindenki adjon legalább egy ezüst huszast. Megérdemli az a sokat szenvedett költő.»

— Még olyan rivalgást nem igen hallottatok, mint amilyenbe a coetus kitört. A fiúk felkapták a kis Lugosit, felemelték a levegőbe s olyan vivátozás támadt, hogy a szomszéd coetusokból is mind összeszaladtak. Pár perc alatt végigfutott a hír az egész emeleten s jöttek, egyre jöttek. Olyan csödület támadt, hogy már be sem fértek a coetusba.

— Aranynak újra és újra fel kellett olvasni Péczely levelét s mindig újra kitört a vivátozás. Mikor pedig a nagy zajra a szénior is előkerült, majd széttépte a sok diák, hogy szedje be rögtön a felajánlott pénzeket. Bogdány Lajos alig győzte írni az adományokat. Megjegyzem, hogy Péczely felhívása igen alkalmas időben is jött, mert november lelegeje volt, legtöbbször ép akkor jutott egy kis pénzmaghoz. Egy ezüst huszasnál senki se adott kevesebbet, de voltak, akik két, három váltóforintot is adtak. A kis Vay Géza, a szabolcsi Vayakból, annyira föllelkesült, hogy az egész havi zsebpénzét oda akarta adni, de Lugosi nem engedte, hogy Bogdány Lajos, a szénior elfogadja tőle. De a kis Vay-gyerek — egészen gyerek volt még, aligha több tizenöt esztendősnél és nem is volt még tógátus diák — annyira erősködött, hogy végre is öt váltóforintot el kellett fogadni tőle. Én egy váltóforintot adtam, Arany, ha jól emlékszem, kettőt. Ekkor már inkább tehette szegény, mert Erdélyi professzortól a Rozika tanításáért ebédkoszton felül pár forintot is kapott, de bizony sok mindenre kellett volna neki az a pár forint. Hazulról nem kapott semmit s legnagyobb keserősége az volt, hogy szegény, öreg szüleit nem segíthette. De azért, mondom, úgy emlékszem, két váltóforintot adott. És csak úgy lángolt az arca, mikor Bogdány Lajos az elsők közé írta be a nevét a listára.

— Egy hétig lázban volt az egész kollégium. Tanakodtunk, vitakoztunk, mi lesz, hogyan legyen? Milyen legyen a síremlék? Kőből legyen, vasból legyen? A legmerészebbek azt fundálták ki, hogy fel kell kérni kitűnő hazánkfiát, Ferenczyt, a Rómában élő magyar szobrászt, hogy csinálja meg Csokonai szobrát, faragjon egy hatalmas monumentumot, kétszeres életnagyságban, karrarai márványból. Abban reménykedtek, hogy a kiváló művész bizonyosan nem számít semmit a fáradságáért, a márvány költsége meg bizonyosan kitelik a közadakozásból. ... Igen, mert tudnotok kell, hogy a kollégium bibliothekájában már volt Csokonainak egy mellszobra, melyet Ferenczy csinált és küldött Rómából a kollégiumnak ingyen, a költő iránti tiszteletből.

— Az eszme nagyon tetszett a diákságnak. A bagolyvárban gyű-

lést tartottunk hát és választottunk egy háromtagú deputációt, hogy az menjen el a rektorhoz s kérje fel őt és a professzorátust az eszme pártolására. Teljesen úgy viselkedtünk, mintha az egész akciót a kezünkbe akartuk volna ragadni. Körülbelül itt hibáztuk el a dolgot. No, elég az hozzá, megválasztottuk a deputációt s az el is ment Sárváryhoz, mert ő volt a rektor. A deputációt Bogdány Lajos, a szénior vezette. Benne volt Arany, meg a kis Dobos Gyurka, egy Vércse, meg egy Bagoly. Mi meg ott maradtunk a bagolyvárban, hogy megvárjuk az eredményt. Fene hideg volt ott a nagyteremben, mert akkor már november közepén jártunk s egyszerre téltre fordult az idő, de a lelkesedés fűtött bennünket.

— Telt, mult az idő, vártunk, csak vártunk, de a deputáció csak nem érkezett vissza. Türelmetlenségünkben pipára is gyujtottunk, holott a pipázás a bagolyvárban szigorúan meg volt tiltva. Tilos volt az ugyan a kollégium egész területén, de a tilalmat a coetusokban senki se vette komolyan. Még mikor a kontraskriba vizitációt tartott, akkor is kojtolunk hosszúszerű tógátus-pipáinkból, mégse írt föl bennünket.

— No, elég az hozzá, mind türelmetlenebbül vártuk a deputációt. De csak nem jöttek. Már épen szét akartunk oszolni, mikor jön Arany Dobos Gyurkával. A szénior nélkül. Levert, kedvetlen mind a kettő. Aranyt föl akartuk erőszakolni egy pulpitusra, hogy onnan tartson beszámolót, hogy jobban hallhassuk, de ő vonakodott s csak legyintett a kezével. — Hát mi van? mit végeztetek? — ostromoltuk mind a kettőt. De Dobos Gyurka csak Aranyra mutogatott s nem szólt. Arany is csak hallgatott és szomorúan tekintgetett ránk. Majd szétpattantunk a türelmetlen kíváncsiságtól s nem tudtuk mire vélni a makacs hallgatást. Végre Arany mégis erőt vett magán s szinte fájdalmasan nyögte ki magából: «Nem lehet, nem engedik!» — Úgy kellett harapófogóval kiszedni belőlük mindent. S rettentően elkeseredtünk azon, amit denique megtudtunk. Hogy hát a professzorátus a napokban már konziliumot is tartott a Csokonai-siremlék ügyében és ellene van az egész akciónak. Nem engedi, hogy az ifjúság ilyesmiben résztvegyen, ilyenre adakozzék. Merthogy ez ellenkezik a kollégiumi renddel. Mikor Aranyék megjelentek az öreg Sárváry előtt, az azzal kezdte, hogy alaposan lehordta Bogdány Lajost, a széniorot, amiért a professzorátus és a rektor tudta nélkül fölszedte a pénzeket. Pattogott, csattogott az öreg, verte az asztalhoz a fasciculusokat, de később megenyhült, mert különben vajszíve volt neki... Különösen, mikor Bogdány Péczely professzorra, Péczely felhívó levelére hivatkozott. «Bene, bene, clarissime, tudom, nagyon jól tudom. No, hát nem történt semmi, de vissza kell fizetni azokat a huszasokat, meg forintosokat.»

— Úgy is történt. Másnap Bogdány mindenkinek visszafizette, amit kapott tőle és elaludt az egész siremlék-ügy. De persze, bennünket igen bántott a dolog. Ekkora vaskalaposságra nem számítottunk. Voltak közöttünk vérmesebbek, akik elkeseredettségükben ott is hagyták a kollégiumot s elmentek, ki Patakra, ki Enyedre. Elsőnek a kis Vay

Géza ment el, meg Ujfalusy Feri. De ott hagyta a kollégiumot Börcsök Sanyi, meg Buzinkai Peti is. — «Megfulladnék ebben a levegőtlen házban, ha itt maradnék» — mondta a Peti s összepakolta a hosszúszerű pipáit, meg a nyalka csizmáit, s úgy ott hagyott bennünket, mint Szent Pál az oláhokat. Hosszú ideig üresen állott a nyoszolyája.

— Minket, többieket is, mondom, sokáig bántott a dolog. Aranyba hetekig nem lehetett lelket verni. Szótlan komorságba merült s napokig az órákra se járt el. Fel is írták párszor óramulasztásért. Nem bánta. Csak ült otthon, a hideg coetusban, az ablaknál s óraszámra bámult ki az apró, havas háztetőkre, meg nézte a varjúkat, melyek csapatostul jöttek be a Nagyerdőről s ott keringtek a kollégium körül. Mikor olykor rányitottuk az ajtót, észrevettük, hogy valamit faragcsál a bicskájával. Eleinte dugdosta előttünk, de később megmutatta. Valahonnan kerített egy rossz alabástrom sőtartót s a bicskájával próbálta kivájni abból Csokonai fejét. Hát biz az nagyon kezdetleges egy faragás volt s inkább csak azért mondom el, mert jellemző Aranynak akkori lelkiállapotára. Szótlan hallgatagsága nagy lelki forrongásokat takart. Nem tudta, mit csináljon, szegény. Legjobban szerette volna talán ő is otthagyni Debrecent, de nem tudta, vagy nem merte ráhatározni magát. Mert hát hova is ment volna? Pénze nem volt s Erdélyiéknél legalább volt rendes ebédkosztja, ami bizony nagy szó volt, mert mi többiek, legalább is a bentlakó alumnisták, akik a *coqua* kosztján éltünk, hétszámra csak «sempert» ettünk. Vagy babot, vagy lencsét. Azért is hívtuk: *semperek*. De bizony a lencse sokszor zsizsikes volt, a bab meg kozmás, úgy hogy a kis szolgatanulók dúskálhattak benne. Szegény fiúk! Még most is elszomorodom, ha rágondolok ezekre a többnyire apátlan, anyátlan kis árvákra. Ott éltek ők az alma mater emlőin közöttünk, de bizony sovány emlők voltak azok. Ami étel megmaradt, az az övék volt. De néha napokig nem maradt s olyankor csak brúgót ettek, amit déli harangozaskor a praebitor osztott szét a diákok között. Krumplis fekete kenyér volt ez a brúgó; amíg friss volt, elég jó is volt, de ha egy napig állott, megsavanyodott. Ez volt a kis szolgatanulók legfőbb tápláléka. A legtöbb persze mohón befalta, mihelyest kikapta, de akadt közöttük olyan ágrólszakadt is, aki aládájában összegyűjtötte és a hét végén eladta az Icik zsidónak, aki egy zsákkal végigházalta a coetusokat s összeszedte a megmaradt brúgót. Kaptak érte egy pár rézgarast. — Azért sok derék, sőt kiváló ember vált ezekből a kis szolgatanulókból.

— De Arany, mondom, elég jól élt, mikor már Erdélyi professzor leánykáját tanította. Ott ebédelt náluk és néha még vacsorára is hivatalos volt. Ott ismerkedett meg az öreg Sárváryval is, aki érdeklődni kezdett iránta és a lakására is el-elhívta. Föltűnt előtte Arany nagy erudíciója. Mert Arany ekkor már a klasszikusokat eredetiben olvassatta. Különösen Virgiliust és Homerost. Virgilius egy pár énekét le is fordította. Schillert is olvasta s olyan buzgalommal feküdt neki a franciának is, hogy szótárral a kezében már nehezebb francia szöveggel is

megbirkózott. Egész nap a Nagyerdőn csatangolt s mindig könyv volt a kezében. Sárváry a mathézist és fizikát tanította, de univerzális nagy tudásával értett mindenhez és érdeklődött minden iránt. Könyveket adogatott Aranynak olvasni és folyton buzdította. Bennünket, többieket is mindig biztatott: «Csak tanulni, tanulni, amice, olvasni minél többet, hogy be ne gyöpösödjék az elme».

— Érdekes ember volt az öreg. Mindig egy kopott köpönyeg lógott a nyakában, színehagyott bársonygallérú, csak úgy panyókásan a vállára vetve; néha, mikor az utcán ment, egyik szárnya a sárba is lógott. Még nyáron is a vállán volt a köpönyeg; még mikor a katedrán ült, akkor is. Mikor már le akart csúszni róla, egy furesát rántott a vállán s megint a helyén volt. De a következő percben újra csúszni kezdett. Akkor újra rántott rajta. A nebulók a classisban inkább azt figyelték, mikor ránt már a vállán, mintsem a mathesist. Mikor csúszni kezdett a köpönyeg, kórusban kezdték biztatni: «no, no, csúszik már». S ha az öreg úr észrevette, nem haragudott meg, hanem nagyot rántott rajta. Azt hiszem, ha nem lett volna köpönyeg a vállán, akkor is ráncigálta volna a vállát, úgy megszokta.

— Mondom, a mathesist tanította az öreg. De bizony nem igen figyelt a praelectióra senki. A legtöbben vagy olvastak, vagy ostábláztak. Egyszerre azonban megélnékült a classis, amikor az öreg úr képeket kezdett mutogatni. Nagyon szép mappái voltak, gyönyörű, árkus-nagyságú rézmetszetek, melyek az emberi szépség legfelsőbb grádusainak mustráit mutatták a világ legkitűnőbb mestereitől. Mikor láttuk, hogy mappát hoz a hóna alatt, már nyujtogatni kezdtük a nyakunkat. Előbb mindig egy kis bevezető előadást tartott az öreg úr, a rajzolás mesteriségének tanulásáról, a rajzolni tudás hasznáról, aztán bontogatni kezdte a mappa madzagját s előszedegette a régi híres mesterek képeit a görög, meg római istenekről: Apollóról, Mercuriusról, Marsról, Bachusról, meg a Vénus istennő képét. Persze a Vénus képe tetszett a legjobban. Több Vénus-képet is mutatott, hol ruhásan, hol minden ruha nélkül. Volt egy meztelen képe, amelyik a balkezében csigát tartott, jobbkezevel meg magát takargatta. Ezt mintha most is látnám. De igen szép volt az a félig befedezve ülő képe is, amelyiken a ballábából akarja kihúzni a tövisket. Mindezeket felülmulta azonban az a Vénus, akit úgy rajzolt le a kép szerzője, mintha a tenger habjaiból épen most jönne ki. Azóta se láttam ilyen szép női alakot. Gyengén felnyíló szemeiből csakúgy szórta a szikrákat. Meztelen volt egészen, de nem volt azon azért semmi fajtalanság. Sőt annyira szemérmes volt, hogy mindazt, ami bujaságra ingerelhetett volna, kezével gondosan takargatta.

— Ilyen órákon csupa szem volt az egész grádus. Kézről-kézre jártak a képek, de semmiféle csintalanság nem fordult elő. Sohase történt olyasmi, ami a Kerekes professzor óráján bizony megesett, hogy a mutogatott ásványdarab, amint sorra járt a diákok kezén, dévajsból brügóvá változott s úgy került vissza Kerekeshez.

— Az öreg Sárvárynak az lett volna a célja ezekkel a képmutogatásokkal, hogy a rajzolás mesterségére, sőt a rézmetszésre kapasson bennünket. De a mi grádusunkban bizony nem akadt Beregszászy Péter, aki a rajzolás és a rézmetszést olyan tökéletességre vitte, hogy a professzorok Sárváry kértére műhelyt is rendeztek be neki a kollégiumban, ahol aztán sok szép dolgot csinált. Én magam is láttam neki nem egy szép munkáját.

— Egyedül Bartha Józsin fogott Sárváry professor buzdítása. Később pap lett belőle is Beregben, vagy Ugocsában. Nem tudom, él-e még és tud-e még olyan szép rajzokat csinálni, mint tógátus korában. — No meg persze Arany. Ép ezért mondtam el az egészet. Ő is elég sokra vitte. Később, azt hiszem, teljesen abbahagyta. De akkor Sárváry hatása alatt nagyon nekibuzdult. Egyformán értett a száraz és a nedves rajzoláshoz. Plajbásszal, de kivált szénnel olyan ügyesen rajzolt, hogy nem győztük csodálni. A rajzoláshoz való színet maga csinálta mogyorófa-ágból, amit a Nagyerdőn vágott s lúdtoll-forma vastagságra elhasogatott. A mogyoró vesszőket elvitte Erdélyiekhez, kért egy fazekat, abba belerakta, a fazekat felül sárral betapasztotta s aztán a konyhán tűzben kitüzesítette. A fazékba betömött vesszők megfeketedtek, de a külső levegő hozzájuk nem juthatván, nem emésztődtek el, csak megkeményedtek. Olyan szép árnyékos rajzokat csinált Arany ezekkel a szénpálcikákkal, hogy az öreg Sárváry is elkért tőle néhányat. Ha fejet rajzolt, különösen a szem meg az orr cimpája sikerült legjobban. A száj, meg az áll már kevésbbé. De értett a nedves rajzoláshoz is. Macskaszőr-ből csinált pemzlit, azzal festett.

— Ha tovább folytatja, bizonyosan sokra vitte volna. De egyszer csak ezt is abbahagyta, mint a faragást. A szénpálcikáit elhajigálta, a rajzait elajándékozta s hétszámra megint csak az olvasásba mélyedt. Sőt sokszor nem is olvasott, csak bámult a könyvbe, nézte a betűket, úgy tett, mintha olvasna. Hogy ne vegyük észre.

— Egyszer, egy este, emlékszem: csodálatosan enyhe decemberi este volt, megleptem, amint a coetusok előtti nyitott folyosón álldogált magában, a párkányra könyökölve. Nézte a holdvilágot. Én a színházból jöttem épen haza. Ráismertem a holdvilágnál.

— «Mit csinálsz itt, János?» — szóltam rá. Nem felelt. A vállára tettem a kezemet. — «Valami bajod van, komám?» — «Nincsen.» — De olyan szomorúság volt a hangjában, hogy megéreztem, valami bántja, csak nem akar szólni. Meglehetős zárkózott természetű volt mindig, tudtam, hiába faggatom. — «Hát ha nem beszélsz, én nem erőltetek!» — mondtam, de csak álltam mellette. A holdvilág rásütött az arcára, amint felém fordította a fejét. Szinte el volt torzulva az arca a fájdalomtól s a szempilláján egy könnyecsepp csillogott. — «Mi bajod, édes komám?» — mondom neki s átnyaláboltam. Megszorította a kezemet. Éreztem a fogásán, hogy nagyon küszködik, viaskodik a lelke. Nem szóltunk egy szót se, csak álltunk egymás mellett a holdsütötte folyosón. Később egy

nagy sóhaj szakadt a melléről, ujjjaival végigfésülte a haját — szép, hullámos, gesztenye-haja volt — s mintha megenyhült volna. — «Hol voltál? — kérdezte csendesen. — «A harmincad-közön» — mondtam; ott volt tudniillik a színház. — «Mit játszottak?» — kérdezte újra s felcsillant a szeme. — «A Vasálorcát» — mondom s hogy egy kicsit kedvre hangoljam, beszéltem neki az előadásról, a színészek játékáról, Fáncsról, Szákfyról, meg Csabaynééről, aki a közönség kedvence volt. — «Holnap mit játszanak?» — kérdezte hirtelen. — «A korona és kardot». — «Holnap én is elmegyek» — mondta gyorsan s azzal, hogy ne kellessen többet beszélni, sarkon fordult s benyitott a coetusba. Én meg utána.

— Másnap csakugyan el is ment a színházba. Engem is hívott, de én nem mentem. Pénzem se igen lehetett. Meg láttam is már azt a darabot. Az igazat megvallva, nem is igen hittem, hogy elmegy. Hiszen az egész télen egyszer se jött el addig, hiába hívtuk. Tiltják az oskolai törvények, mondta mindig.

— Annál inkább meglepett hát, hogy most csakugyan elment. Későn jött haza, én már feküdtem, de még ébren voltam. A többiek is, ki feküdt, ki olvasott, vagy tanult az asztalnál. János fölakasztotta a köpönyegét — mert egész télen egy malaclopóban járt szegény, szűrre nem tellett — és elkezdett vetkőződni. — «Hol voltál, Jankó?» — kérdeztem tőle halkán, hogy a többiek ne hallják. A szemit kapkodva jártatta végig a többieken, aztán egész csöndesen annyit mondott: — «Ott, ahol mondtam». — Láttam, hogy nem akar a fiúk előtt beszélni, de azt is láttam, hogy csordultig van a lelke. Az arca, szeme égett. Lefeküdt, de éjtszaka sokat forgolódott az ágyában.

— Másnap, harmadnap megint a színházban volt. Ameddig csak a pénzéből futotta. Mikor meg elfogyott a pénze, akkor meg ott járt-kelt a színház körül, nézte a színészeket. Megismerkedett egy Szikszay nevű színésszel, aki a színház kedvéért oldalbarúgta a kollégiumot, de csak afféle díszlettologató vált belőle. Sokszor lehetett őket látni a nagyerdei úton, nagy beszédbe merülve. Sőt egy alkalommal, mikor egyik diákcimboránkat búcsúztattuk, aki praeceptornak ment ki Ladányba, hát a Bikában ott láttuk Aranyt egy asztal mellett, Szikszay Miskával, meg Hubayval, aki kolompos színész volt a társulatnál.

— Teljesen megváltozott, mintha kicserélték volna. Az órákra még ellátogatott, de a studiumot elhanyagolta. Folyton csak színdarabokat olvasott, Shakespearet, Molièrét s egy csomó szerepet könyv nélkül is megtanult.

— Nekem sehogyse tetszett a dolga. Mondtam is egyszer Imre Sándornak: — «Te — mondom — mi van ezzel az Arannyal? Egész megváltozott. Nem vettél észre rajta semmit?» — Imre Sándor csak nézett rám, kimeresztett szemmel. Látszott rajta, hogy nem igen tudja, mire célzok. Még ő kérdezte, hogy: «Hát mi lenne?» — «Én nem tudom» — mondok — «de mintha kibújt volna a régi bőrből, alig ismerem rá. Valami fúrja az oldalát, de nem szól, nem beszél, teljesen magába zár-

kózik. Hétszámra nem lehet egy szavát se venni.» — Imre Sándor elvigyorogja magát s fölrikkant : «Talán szerelmes?» — Érdekes : erre nem is gondoltam. Ha Imre nem szól, eszembe sem jutott volna. Pedig lehetett benne valami. Lehet, hogy tüzet fogott valahol s a parázs nem mert lángra lobbanni, csak emésztődött a hamu alatt. — «Igen ám, de ha szerelmes volna, akkor verseket írna s nem folytonosan drámákat olvasna, aktorokkal cimborázna.» — Imre Sándornak megütötte a fülét, hogy drámákat olvas. «Miféle drámákat?» — kérdezte nagy csodálkozással. — «Hát kivált Shakespearet — mondom — mindig azt bújja.» — «De hiszen nem tud angolul.» — «Nem is, de kerített valami német fordítást, aztán egyik kezében a szótár, másikkban meg Shakespeare, folytonosan úgy jár fel s alá a coetusban. Ha szól az ember hozzá, csak néz, nem felel, talán nem is hallja.» — Imre Sándor kicsit eltűnődött rajta. — «Bizonyosan nagyon bele van merülve» — mondotta aztán. De látszott rajta, hogy meglepte a dolog. Tehát neki se szólt Arany semmit. A többiek se vettek észre rajta semmit, csak nekem tűnt fel a változás rajta. A többiek legátióra készültek, mert közeledett karácsony. Mindenki magával volt elfoglalva.

— Karácsony hetében ketten maradtunk a coetusban : Arany, meg én. A többiek — ki hazament, ki legátióba ment. De mi ott maradtunk. Legátiót egyikünk se kapott ; Arany talán nem is igen kért ; arra pedig nem volt pénzünk, hogy hazamenjünk. Ünnepszombatján este Arany Erdélyiekhez volt hivatalos, én meg egy rokonomhoz. Ünnepszombatján is. De mikor ebéd után hazamentem, korábban, mint gondoltam, Jánost már otthon találtam. Még pedig igen fura poziturában. Majd hasra estem, mikor benyitottam a coetusba.

— De igaz, előbb még azt kell elmondanom, hogy a kilences coetusnak volt egy meglehetősen nagy tükre. Lehetett egy méter magas, félméter széles. A kis Vay Gézától örököltük, mikor elment. Ő ugyan nem volt bentlakos, de nagyon jóba voltunk vele, sokszor kompániázott velünk s mi is sokszor voltunk nála a vár-utcai házukban, amit csak azért vett az apja, hogy ha Debrecenbe jön, legyen hol megszállnia. Nem szeretett fogadóba menni az öreg. Kedves, kellemes modorú úr volt az öreg Vay Péter bácsi, sokat megtraktált bennünket, ha bejött a fiához Debrecenbe. Nekem mindig úgy mondta : édes fiam. — Hát szóval, mikor a Géza otthagya a kollégiumot, pedig hetedik eminens volt, hát nekünk ajándékozta a tükröt, amiben csinosítgatni szokta magát. Még a többi coetusból is odajöttek mihozzánk, ha valamelyik multságba készült. Nagy dolog volt akkoriban egy ilyen nagyobbfajta tükrös. S még hozzá üvegtükrös, nem bádog. A többi coetusbelieknek csak afféle kis maroknyi pakfomtükrük volt, amibe épen csak hogy az orra hegyit megláthatta az ember.

— De hogy egyik szavamot a másikba ne öltsem, hát mikor hazamegyek az ünnepi ebédéről s benyitok a coetusba, ott találom Jánost a tükrös előtt. De hogy ? Egy ágyterítő volt rajta, az arca meg fehér

krétával bekenve. Ott állott a tükör előtt összefont karokkal s hangosan szavalt; úgy ágált, mint egy actor a színpadon. Mikor meglátott — a tükörben látott meg — szörnyű zavarba jött. Pár percig csak bámultunk egymásra. A meglepetéstől nem tudtam szólni se, de ő se.

— «Hát nem volt bezárva az ajtó? Pedig berigliztem.» — Ez volt az első szava. Én odamentem az ajtóhoz s megnéztem a riglit. Csakugyan be volt taszítva, de mellé mehetett. Leültem az ágyam szélére, csak úgy kabátostul. Nem tudtam szólani. Nem tudtam, hogy mit mondjak. Először az járt a fejemben, hogy tán megháborodott szegénynek az elméje, de mikor láttam, hogy szörnyen röstell magát előttem s mossa, sietve mossa arcáról lefelé akrétát — mert az ágyterítőt már az első pillanatban ledobta magáról — hát zavaromban én is csak mosolyogtam. Mert Arany, mialatt tett-vett, mosakodott, kínos zavarában folyton csak mosolygott. S úgy pirult, mint egy szűz leány. Még a homloka is veres volt.

— Az asztalon, a tükör előtt egy könyv hevert kinyitva. Fölálltam és önkéntelenül megnéztem. Shakespeare volt. Ép egy hosszú monológ-nál volt kinyitva.

— «Úgy» — mondok. Rögtön tisztában voltam mindennel. Hirtelen megvilágosodott előttem az egész. Ez itt most Shakespearet játszotta magának a tükör előtt! A tükörben nézte, tanulmányozta az arca vonásait, hogy illenek-e a szerephez? Úgy tanulta a rollét, mint ahogy az actorok szokták. Nincsen ez megbolondulva, nincs ennek semmi baja, csak megszállotta a komédia ihlete, fejébe ment egy kicsit a színházjárás gőze.

— «Játszd ei előttem is, János» — szóltam rá tréfálkozva, de mindjárt meg is bántam, mert láttam, megbántottam vele. Szörnyen érzékeny fiú volt.

— Nem szólt semmit, csak gyors mozdulattal fölkapta a könyvet az asztalról, kihúzta az ágya alól a fenyőfaládáját s bezárta a ladába. Aztán odament az ablakhoz s nézett ki a havas háztetőre.

— Megéreztem, hogy most hiába beszélnek hozzá, mert sebes a lelke. Akármit mondanék, fájna neki minden szó. Fogtam magamat, ingujjra vetkőztem, mert jó alapos meleg volt a szobában — karácsonyra az itthonmaradtaknak külön ünnepi fakompetenciát utalt ki a kollégiumi gazda — végignyúltam az ágyamon, rágyujtottam és elkezdtem Fáy Andrászt olvasgatni. De félszemmél Aranyra sandítottam.

— Ő is hátra-hátranézett, hogy én mit csinálok. Majd jönni-menni kezdett fel s alá a szobában, tett-vett az asztalon s egyszerre megállt az ágyam előtt.

— «Úgy-e, nem mondd el senkinek, Pali, amit láttál?»

— Kérő volt a szava és nyugtalan. A tekintete meg a megriadt özé.

— «Hát mit láttam? Nem láttam én semmit. Mit láttam volna?»

— Megnyugodott és már mosolygott is. Úgy tudott mosolyogni, mint egy leány. Olyan szemérmesen.

— «Látom, hogy jó barátom vagy» — mondta.

— «Hát csak most látod?» — feleltem neki vissza és a hangomban lehetett egy szemernyi bántódottság; rögtön észrevette.

— «Ne haragudj rám, Palikám. Dehát... lásd, én, én nagyon szerencsétlen vagyok.»

— Mellém ült az ágy szélére és lehorgasztotta a fejét. Olyan szomorú, tört volt a dióbarna szeme, mint... mint egy megsebzett őzé.

— Nem szóltam rá egy szót se, csak csendesen rátettem a térdére a kezemet. Ebben a mozdulatomban benne volt a kérdés: mi bajod, mi bánt? És a biztatás is: ne csüggedj, melletted vagyok, barátod vagyok, légy bizalommal hozzám. — De nem mondtam ki. Bántott volna, ha a kérdésemre megint hallgatással felel.

— Láttam rajta, hogy habozik, küszködik magával. Nagyokat sóhajtott és néha lemondólag legyintett a kezével. Majd nagyot csapott a térdére, fölugrott az ágy széléről, gyors léptekkel végigment a szobán, megfordult s hirtelen megállott, megtorpant előttem. Kissé remegett a hangja, fátyolos, tükrös volt a szeme, mikor sietve kimondta:

— «Hát, Pali... én itthagynom a kollégiumot.»

— Én ugyanolyan gyorsan vágtam rá a feleletet:

— «Már régen látom rajtad.»

— Meglepődött. Csodálkozva meresztette rám a szemét.

— «Már régen látod?»...

— «Igen, hogy ezt forгатod a fejedben.»

— «Miből láttad?»

— «Tudom is én. Az örökös nyugtalanságodból. A sok töprengésből.

Hiszen az utóbbi időben egész megváltoztál. Hétszámra egy szavadat se lehet venni. Azelőtt mennyit voltunk együtt. Mennyit vitatkoztunk! Hát nem emlékszel? Félnapokat is együtt kószáltunk az erdőn. De a Csokonai-ügy, a síremlék-ügy óta egész búskomor lettél. Szinte kerülöd az embert.»

— Végigfésülte az öt ujjával a haját és lemondólag ütögetett a fejével.

— «Csokonai... Csokonai... szegény Vitéz Mihály... Menyire igaza volt neki, milyen jól megmondta: az is bolond, aki poéta lesz Magyarországon. Mennyit szenvedett, kínlódott egész életében s kutyába se vették... Kicsapták a kollégiumból... vándorolt ide, oda az egész országban, mint egy garaboncás... s még a haló porában se becsülik meg... Debrecenben csak a civisnek van becsülete, itt csak azt nézik, kinek mennyi lova, ökre, disznaja jár ki-be a kapuján... Literátor! Kell is ide literátor, poéta!»

— Fulladtan, szaggatottan beszélt. A szeme meg lángolt. Én hagytam, hogy beszéljen. Nem tudtam, hogy hova tendál a szavával.

Miért bántja őt most a Csokonai sorsa? Mi közük van annak Csokonaihoz, hogy ő ott akarja hagyni a kollégiumot? Akkor nem tudtam. De később, sok év múlva, mikor Arany megnyerte a Toldijával a Kisfaludy-társaság jutalmát, mikor az én falumba is elhatott János dicsősége, akkoriban meg azóta is sokszor eszembe jutott ez a karácsonyi beszélgetés. Mert csodálatosképen úgy a fejemben maradt minden szava, hogy még évek múlva is jól emlékeztem mindenre. Szóról-szóra le tudtam volna írni mindent, amit mondott, amit beszélgettünk. Később sok részlet elfakult az emlékezetemben, de erre a kifakadására, a Csokonai méltatlan sorsán való elkeseredésére most is jól emlékszem. Úgy kell lenni, hogy már akkor is vágyott ő a költői babérra. Sokat foglalkoztatta őt már ekkor is a gondolat, hogy poéta lesz. De ott állott előtte Csokonai sorsa intő példának.

— De hogy visszatérjek erre a jelenetre, ami olyan közel hozott bennünket egymáshoz, mint soha semmi azelőtt, hát egyszer csak leült megint mellém az ágyam szélére. Lehajtotta a fejét s maga elé bámult. Majd beszélni kezdett, mintha csak magához beszélne.

— «Nem bírom itt tovább. Magam se tudom, miért, de nem bírom. Nem érdekel itt engem semmi. Halálosan unok én itt mindent. Csináltam eddig, vonszoltam a jármot, de tovább nem bírom... Szegény apám azt akarná, hogy fiskális legyek. Aki majd visszapörölné a régi nemesi just. Aki folytatná tovább a pört, amire szegény öregnek elment minden kis vagyona. Jó, hogy az a párholdas kis föld meg fejük fölött a ház még megmaradt. Hogy öreg napjaikra nem kell épen koldulni menniök... Milyen keserűség lesz nekik, ha megtudják, hogy... Dehát nem bírom, hiába, nem bírom... Én belőlem sohase lesz fiskális... De pap se... Akkor meg hát minek maradok itt? Minek töltöm az időt hiába? Minek gyilkolom magam akkor? Jobb, ha elmegyek innen. Úgy sincs értelme.

— «De hát hova, minek mennél?» — kérdeztem csöndesen.

— Megrezzent. Mintha hegyes tüvel értem volna lelke sebes pontjához.

— Megint fölugrott s megint elkezdett föl s alá járni a szobában. De olyan gyorsan, hogy szinte szaladgált. Rágta, harapdálta a szája szélét s az őt ujjával turkálta a haját.

— Lelkét hányta a hab szörnyen, megpróbáltam lecsendesíteni.

— «Nézzed, János — mondom — jól meg kell az ilyesmit gondolni. Azt mondod, hogy elmegy. Jól van. De hát hova, minek mennél? Talán Ujszállásra akarsz visszamenni? Préceptornak? Hát hiszen nem mondom... Ha egy-két évig ott maradnál, talán egy kis pénzt is gyűjthetnél, talán külföldi oskolákra is kimehetnél. De ha itt maradsz, ha a professzorok jobban megismernek, egy-két év múlva ezt itt is elérheted. Van itt elég stipendium, ha valamelyikre fölvesznek, könnyen kijuthatnál pár év múlva a hollandusok, vagy akár a saxónok földjére. Ha oszt egyszer kinn vagy, akkor aztán egyszeriben levegőhöz juthatsz.

Akkor aztán . . . sok minden történhetik. Az sincs kizárva, hogy professzornak hoznak vissza az alma mater kebelére.»

— Sokáig beszéltem neki ilyenformán s úgy láttam, hogy kicsit megcsendesedett. Figyelt rám, hallgatott, de azért a gondolatja mintha messze kalandozott volna. De én azért csak folytattam.

— «Látod — mondom — a rajzolgatást is kár volt abbahagynod. Ha tovább folytatod, még sokra vihetted volna. S ki tudja, mikor vehetéd hasznát.»

— Erre megint nagyon izgatott lett.

— «Nincs hozzá tehetségem — mondta — semmihez sincs semmi tehetségem.»

— Olyan meggyőződéssel, szinte dühösen mondta, hogy egészen meglepett. Ő mond ilyent, aki az első eminensek közt volt! Aki folyton tanult, képezte magát! De rettenetes kevés bizalma volt önmagához. Nagyon hamar erőt vett rajta a kishitőség. Más azzal a tehetséggel a mellét verte volna, ő meg képes volt magával elhitetni, hogy nincs tehetsége.

— «Hát akkor én mit szóljak? — mondtam neki. — Hol vagyok én te hozzád? De azért még se esem kétségbe. Majd csak ad az Isten egy ekléziát nekem is valahol, ahol hőttemig elédegelek . . .»

— Így beszélgettem a lelkére és úgy látszott, hatott is rá a szavam. Egy-két hétig mintha nyugodtabb lett volna. Megint előszedte a könyveit s tanulgatni kezdett. Március elején kellett vizsgát tennünk, közeledett az examen.

— De bizony nem lett abból az examenből semmi. Arany még február végén csakugyan otthagya a kollégiumot, fölcsapott színésznek.

— Hogy történt, mint történt? most se tudom egészen. Csak azt tudom, hogy mikor először hallottam, nem akartam elhinni. Imre Sándor állott előmbé a hírrel, mikor február végén visszajöttem Szoboszlórol, mert szegény édesanyám nagy beteg lett, két hétig ültem, virrasztottam a betegágyánál. Február végén jobbacskán lett szegény, ő maga kért, hogy menjek vissza a kollégiumba letenni az exament.

— Mikor leszálltam a szekérről a kollégium előtt, csak kiugrik a kapuból Imre Sándor. — «Szervusz, mi újság?» — Rögtön azzal állt elő, hogy Arany itthagya a kollégiumot, már ki is kérte a testimoniumát, aláíratta a professzorokkal s jelentkezett a színház direktoránál, fölcsapott színésznek.

— Nem hittem el neki. Sőt rossz néven is vettem tőle, hogy ugratni akar. De Imre Sándor erősködött, hogy biz az úgy van. Megyek föl a coetusba, kérdem a fiúkat s azok is erősítik, hogy úgy van. Már nincs is itt — mondják — üres az ágya, a ládáját még tegnap este elvitte.

— Faggatom oszt őket, egyiket is másikat is, de körülményesen egyik se tud semmit.

— «Hát oszt most hol lakik?»

— «Talán Szikszay Miskánál.»

— «Hát annak hol, merre a szállása?»

— «Azt bizony nem tudjuk.»

— S azzal már falták is tovább a könyveket, mert mindenki vizsga előtt állott. A széniortól én is megtudtam, hogy egy hét múlva lesz a vizsgám. Így történt aztán, hogy ahelyett, hogy Arany keresésére indulhattam volna, nekiláttam én is a tanulásnak. Mikor meg az examenen szerencsésen túlestem, akkor meg már várt rám a szekér, hogy szegény édesanyám betegágyához vigyen, akinek az állapota megint rosszabbra fordult. A hosszú éjszakákon, míg ott virrasztottunk az ágya mellett, sokszor volt eszemben Arany. Bántott, hogy nem tudok róla semmit.

— Mikor március közepén visszamentem Debrecenbe, akkor már kint volt a neve a színlapon. Egy szomorújátékot adtak aznap, a «Számkivetett magyar»-t. Arany Béla királyfi inasát játszotta. Gondoltam, megnézem. De közbejött valami s nem mentem el. Így volt ez egy párszor. Készültem, hogy megnézem, de bizony mindig csak elmaradt. Magam se igen tudom, hogy volt.

— Egyszer szembejött velem a piacon. A tóga már nem volt rajta, Zrínyiben volt; de bizony nagyon kopottas volt a kinézése. Az arca meg sápadt. Le is fogyott.

— Az első pillanatban, mikor meglátott, ki akart kerülni. De olyan nagy volt a tavaszi sár, hogyha letér a pallóról, nyakig sülyed a latyakba. Jött hát velem szembe, sügybevágott fejjel. Mikor beértük egymást, átnyaláboltam.

— «No, csakhogy végre megtaláltalak. Hol bujkáltál eddig, hogy sohse láttalak?»

— «Nem bujkáltam.»

— «Tüvé tettem érted az egész várost, de senki se tudta, hol vagy, merre vagy?»

— Hát bizony ez nem volt egészen igaz, mert én elég hamar abba hagytam a keresését. Mentségemül szolgál azonban, hogy a magam kis életét is annyi bajjal sulykolta a balsors akkoriban, hogy teljesen el voltam foglalva a magam bajaival.

— Arany komor volt és hallgatag. Csak állott előttem szótlánul. S én is csak néztem rá. Ott állottunk egymással szemben a deszkapallón percekig, a járókelők vasvillaszemeket hánytak ránk, mert elfogtuk az utat, alig tudtak tőlünk kitéregetni.

— Arany komorsága engem is megbénított. Száz dolgot is akartam tőle megkérdezni, de valahogy nem tudtam belekezdni. Tele volt a lelkem melegséggel, de az ő fagyos szótlansága megnémított. Csak szorongattam a kezét.

— A konstábler vetett véget a kínos helyzetnek. Odalépett hozzánk, hogy oszoljunk, ne fogjuk el a járdát.

— Hát paroláztunk és elváltunk. A színházat, színészséget nem hoztuk elő. Se ő, se én.

— Arany befordult a Csapó-utcán s lehorgasztott fővel baktatott előre. Én még ott álltam sokáig, néztem utána, ameddig beláttam.

— Elhatároztam, hogy másnap megnézem a színpadon s színház után felkeresem. De másnap hiába kerestem nevét a színlapon, nem játszott. Harmadnap se. Azután meg visszamentem Szoboszlóra. Mikor áprilisban megint bementem Debrecenbe, Arany már nem volt ott. A színtársulat feloszlott s a színészek elszéledtek, ki merre látott.

— Fütől-fától kérdezősködtem utána, de senki se tudott róla semmit. Nem is láttam többet szegényt, csak öt évvel ezelőtt, mikor egyszer Pesten jártam . . . Hetvenhétben. Akkor már az Akadémia titkárja volt és rozzant, öreg ember . . . Fölkerestem az Akadémiában, a hivatalos szobájában. Ott állott az ablaknál, egy íróasztal mellett. Irt valami nagy könyvbe. Rögtön megismertem a fényképei után. Mert hiszen ő akkor már országos nevű ember volt, akinek az arcképeit hozták az újságok.

— Odaálltam elébe. — «Megismersz-e?» — mondom. Fürkésző szemmel nézett rám s bizony egy kicsit mogorván. A szemöldöke erősen megvastagodott, az tette olyan mogorvává az arcát meg a lógós bajusza. — De mikor megmondtam a nevem, rögtön fölmelegedett, egyszeribe nagyon nyájas lett. Leültetett maga mellé a kanapéra s tele volt kérdéssel, alig győztem felelgetni rá. Közben pedig az irnokjával felüzent a feleségének, a lakásába, — mert lakni is ott laktak az Akadémiában — hogy ebédre vendég lesz, úgy készüljenek. Nekem valami elintézni való dolgom volt, hát közben elmentem, de csak úgy eresztett el, ha megígértem, ebédre visszamegyek. Vissza is mentem és sokáig, majd estig nagyon kedélyesen elbeszélgettünk régi, diákkori dolgokról . . . Megígértette velem, hogyha Pestre jövök, máskor is okvetlenül fölkeresem.

— Hát oszt itt van, ni. Öt év mulva már csak a temetésére jöttem fel. Ki hitte volna! Így mulik el minden. Minden.

* * *

Pali bácsi elhallgatott. A többiek is hallgattak. Valami méla szomorúság vett erőt a kis társaságon. Az irodalomtörténész is, aki pedig az elbeszélés során nem egyszer fülelt föl, nem egyszer szerette volna a részletek iránti kíváncsi kérdéseivel Pali bácsit megszakítani s csak azért hallgatott, mert el volt határozva, hogy a végén egy s más dolog iránt úgysis körülményesen kivallatja az öreg urat, — most, hogy szinte magától ponthoz ért az elbeszélés s Pali bácsi kiüresült szemekkel nézett maga elé s a többiek is hallgatva merengtek a hallottakon, most még ő is, az irodalomtörténész is csöndben maradt. Valahogy megérezte, amit mindnyájan éreztek, hogy vége van, eddig van. Hallottak, amennyit hallottak; megtudtak, amennyit megtudtak; eddig van, nincs tovább. Nem lehet, nem illik tovább emelgetni a multak szemfedőjét.

Még egy negyedórácskát ott üldögéltek, apróra megmagyarázták a pesti viszonyokkal nem igen ismerős Pali bácsinak, hogy hogy juthat

el, milyen utcákon holnap egy pár boltba, a Földhitelintézethez meg a tajtékpipacsinalóhoz s azzal fölszedelőzködtek. Elbúcsúztak, nyugodalmat jóéjtszakát és szerencsés utat kívántak az öreg úrnak, aki egyik kezében a pipájával, másikban a paraplójával lassú léptekkel megindult fölfelé a fogadó lépcsőjén. A lohndiener vigyázta, míg megfordult a szoba ajtajában a kulcs s akkor eloltotta a lámpákat, mert már késő volt. Épen éjfél volt.

Dóczy Jenő.

TESTVÉRHÍVÁS.

Néha nesztelen éjtszakákon
 jekele szárnyak zaja zúg,
 valami sereg száll az égen,
 felébredek s riadva kérdem:
 «Vajjon kik ők és merre szállnak
 e csillagfényes, néma árnyak?»

Röptük suhog a siri éjben
 s minthogyha sóhajuk zokogna;
 kik ők? jaj! újra s újra kérdem
 s mért nem felel hát egy se, mért nem?
 Hallgatnak s szállnak, mint a végzet,
 röptük merő, szörnyű ígélet.

És visszafekszem fázva, bénán,
 ezüst sugártól tönkre fagyva
 s jaj! jaj! tudom már, hogy ők voltak,
 a holtak, holtak, holtak, holtak,
 testvérsorsok, bús, árva lelkek,
 elöttem vajjon merre mentek?

Komjáthy Aladár.